

Sangaste rufis

tema 50-aasta juubeli puhul.

M. Pii

1. —
Jõgewa Sordikaswanduse toimetused nr. 8

Sangaste ruffi 50-aasta juubeli puhul

Dr. Pii

4211

Tallinnas, 1926

Bibliotheca
universitatis
Dorpatensis

A 4541. V

2590

Krahw Fr. Berg oma ruffipõllul.

Käesolewai-aastal pühitseb krahw Fr. Berg oma Sangaste ruffi sordiarendamise 50-aasta juubeli. See on sordiarendusajaloos suur sündmus. Mul pole praegu teada ühtki sordiarendajat, kellel oleks võimalus olnud oma sordi arenduse juures 50 aastat töötada. On küll olemas sorte, mis wanemad kui 50 aastat, aga nende arendustööst on mitu põlwe oja wõtnud. Arusaadam, et wäike Geesti, kus ja kelle jaoks Sangaste ruffis wäljaarendatud, seejuga ajaloolisel sündmusel tänutundega meeletuletab seda tööd ja töötajat, kes oma 81-aastase wanaduse peale waatamata uuri teid, kuidas teha ühtlase maks ja jaagiannilui ka jaagi wäärtuse poolest tõsta oma ruffist, sest jaagi findlustus nimelt talwefindluse poolest on 50-aastase arendustöö läbi juba fätte jaadud.

Järgnewad read annawad lühikese ülewaate Sangaste ruffi sordiarendaja eluloost, sordiarendustööst ja Sangaste ruffist ning tema tähtsusest meie põllumajanduses.

Krahw Friedrich G. M. Berg

Jündis 1845. aasta 16. (4.) weebruaril Tartus. Öppis Tartu gümnaasiumis. Peale kaheaastast öppimist Sorbonne ülikoolis läks ta Inglismaale, kus ta ühe juwe Londonis oma onu juures generalkonjuli kantseleis ametis oli. Selle järel läks siis Edinburgi lähedusesse Shotimaale ühe farmeri juure põllutöö praktika peale, kus wiibis 8 kuud. Praktikandina reisis ta pärast ühe ajakirjanikuga mööda Inglismaad ja öppis tundma Inglismaa põllutööd.

Praktika peal olles tutvunes ta ühe naabrusesolewa farmeri, nimelt Patrick Shireffi kaera, odra ja nisu sordiparanduse töö ning risttolmutamise katsetega nimetatud wiljade juures. Shireff oli esimene, kes Inglismaal eelpoolnimetatud tööaladel tegutsema hakkas. Saadud tähelepanekud andsid krahw Fr. Bergile tõuke kodumaale tagasi tulle meie tähtsamattera wilja — ruffist — parandama hakata.

Dmal pikal eluajal on krahw Fr. Berg palju öpe- ja huwireise teinud, muu seas Inglis-, Prantsus- ja Saksamaale, Egiptusesse, Põuna-Wenemaale, Kauge-Idasse (Hiinamaale) ja 1893. aastal Põhja-Ameerikasse, kus ta end. Wene põllutöökaministeeriumi esitajana esines hulga Wene ruffi proowidega ja kus ta oma Sangaste ruffi arendustöö ning oma wäljamõeldud sorteerija — sentrofuugi eest auhinna sai.

60 aastat tegelikku põllumehena

on krahw Fr. Berg Sangaste mõisas töötanud peale Inglismaalt praktikalt tagasituleku. Sellel pikal tööajal nii mitmesugustel aladel, nagu maaparanduse, heinakasvatuse, metsakasvatuse, kalakasvatuse jne. juures kogutud kogemused pole jäänud mitte üksi tema teada, waid neid on ta rohkel arwul pee-

tud kõnedes kui ka meie omamaa Saksa- ning Gestickeelfetes kui ka väljamaa ajakirjades järjekindlalt kuni viimase ajani avaldanud. Ei taha siin juures peatuda tema mitmekesise wiljarikka muu töö juures, vaid waataksime tema elu-

Sangaste ruffi pead.

tööd — Sangaste ruffi fordi arendamist ja algatime enne selle töbga, mis krahw Fr. Berg ruffi fordi algmaterjaali otsimisel enne fordiarenduse töb al-
gust tegi. Krahw Fr. Berg kirjutab ise, et 9 aasta wanufena oma ema sünni-

päewal ettewõetud wäljasõidul 20. (8.) juunil olewat ema temale seletanud ruffi põllu kohal lendawa õietolmu tähtsust ja sellest saadik olewat tal jäänd huwi ruffi wästu.

Kui ta praktilalt Inglismaalt tagasi tuli ja tegelikuks põllumehiks Saugastes hakkas, tellis ta Inglise, Saks- ja teistelt maadelt paljude sortide seemet wähesel arvul ja neid külwades selgus, et nad meie oludes kaswatamiseks ei tõlba. Sel ajal pandi wäljamaal ruffijordi arenduse peale ka meel wähe rõhku. Suuremal arvul Saksamaalt wäljatellitud ruffisortide seeme ei rahuldanud meie põllumehi, hakati siis seemet muretsema põhjapoolsetest maadest, peaaesjalikult Soomest. Krahw Fr. Berg proowis ka Waasa ruffist, mida sel ajal rohkesti kasutati. Tera oli tal aga õige peenike ja see ei aratanud mingit huwi jeda sorti jordiarenduse alujeks wõtta. Fr. Berg tellis ise Helsingi lähedusest ruffi seemet, mis oli küll ka peenikene, aga sorteerimise abil oli wõimalik jeda wiga kaunistigi parandada. Ta kaswas rahuloldawalt. Seal tuli aga üks peaaegu lumeta talw, kus jõuluäagne 20—25 tr. R. külm terwed ruffipõllud häwitas.

Wahepeal oli krahw Fr. Berg katjunud Shirejsilt õpitud eeskujul ruffisorte ristjугutuse abil parandada. Kuigi tal wärdjate arv õige juur oli ja ta mitu aastat järginõõda waatlusi nende juures tegi, tuli ta otijuele, et sel teel tal forda ei lähe ruffi omadusi paremuje mõttes tõsta. Ta walis siis ruffi jordiparandamiseks aeglasema tee, nimelt alatise waliku wiiji. Et leida sorti, mille põllust oleks kõige tõotawamalt waliku tõõd alata, selleks korraldas ta nihästi wälja- kui ka kodumaalt kogutud ruffisortide wõrdluskatjeid sel teel, et ta reaskülwimajana fasti eraldas wahejeinade abil, et eraldi wõis külida igast jordist ainult kolm rida ja need pikad read ulatasid orust ülesse kinguni nii, et wõimalus oli märkida, kuidas iga sort ennast mitmesugustes kaswutingimustes ülewal pidas. Nii wiiji aastate jooksul katjeid tehes tuli ta otijuele, et kõige kohasemaks waliku alujeks

Probstei ruffi proow Wana-Kuusteist

tuli lugeda. Kuuste mõisa selleaegse pidaja von Siversi isa Ojus oli umbes 1850. aastal oiftnud sel ajal kiidetud ruffi seemet, mis oli selle jordi nimi, jeda pojad enam ei mäletanud. Kuuste mõisa põllul oli jeda ruffist aastate jooksul kaswatatud kõrwuti kohaliku ruffiga, nii et ta kindlasti wiimajega ristolmutati. Krahw Fr. Bergi arwates pidi see unustatud nimega ruffis olema Probstei ruffis, sest muu ruffi jordi seemet sel ajal meile sisse ei olewat toodud ja ka jordi omadused, nagu pudenemine ja tera kuu olewat selleks tõenduosi annud. Nimelt wõetakse selle jordi kodumaal külwiks seemet sel teel, et wihke põllul rabatakse. Selrabades langewad aga wälja terad, mis on lühemad ja jämedamad. Aastate jooksul niimii külwiseumet mõttes wõidi selle ruffi tera jämeduise poolest küll tõsta, seega ühes ka wafa raskust, mida praegugi ruffi juures tähtsaks peetakse, aga teisest küljest tuli seejuguise eelrabamise tagajärjena ilmijks suur wiga, nimelt pudenemine wõi warisemine. Kui krahw Fr. Berg Kuuste mõisast seemet sai, siis tähendati temale, et tuleb aegsasti kofku panna, muidu pudeneb.

Kui oli kindlaks tehtud, et kohaliku ruffiga ristolmutatud Kuuste mõisast päritolew Probstei ruffis algmaterjaaliks kõige kohasem, siis ajuti jordiarenduse tõõle, mis juures on tarwitusel olnud järgmised

waliku wiisid.

Esiti waliti algjordi põllule õige palju paremaid ruffipäid wälja. Nende hulgast waliti wälja raskeamad sel teel, et kirja kaalu kummagile kausile pandi üks pea, kergem wõeti ära, selle asemele pandi uus ja nii wiisi kõiki korjatud päid ülekaalu lastes saadi kätte, misjulgune on pea raskele alammäär iga aasta kohta. Kui see käes, siis kaaluti uuesti mitme kaalu abil ja waliti niiviisi raskeamad pead. Kui see tehtud, siis wõeti hindamiseks teised omadused. Õige paremaks loeti see pea, mis andis rohkem teri kaalu järele, kus juures peaaegu ühejulguse pea raskele juures terade arv oli vähem, teise sõnaga, kus üksik tera raske. Pandi ka iseäralist rõhku tera pikkele peale, mitte ühtegi tera, mis peast wälja pudenes, ei wõetud külwiks, et seega ennemalt tähendatud Probstei ruffi wiga warisemise mõttes parandada. Tera wärmi poolest eeldatse heledamaid teri. Algujes ei olud pea pikkele juures mitte kindel, kumb pea, kas lühike tihe wõi pikk lodew kuju on walimiseks parem. Pärastpoole selgus, et pea pikkusega on wastawalt ühenduses ka kõrre pikkus ja otjustati walida keskmise pea ja kõrre pikkusega taimi. Õige paremaks tunnustatud peade terad tipiti eraldi maha teistest ruffipõldudest kaugele taliniisu põllu keskele asetatud peenratele, iga pea terad ise numbri all. Kaswu ajal tehi põllul iga pea järeletulejate hindamise märkuji. Nastate jookkul arwesse wõttes oma ja teistelt laenatud kogemusi on waliku wiisid järjest ikka täieneud. Kuna ennemalt wõeti ainult üks pea, nüüd wõetakse aga igaft peenral paremaks märgitud taimest wiis pead ja nende keskmisele kaalule antakse suur tähtsus.

Kuna alguses pandi pearõhku tera wäärtuse, tähendab juuruse ja raskele tõstmise peale, hakati pärastpoole ka suuremat tähelepanu tera jaagitõstmise peale panema. Wiimaste aastatel on Sangaste ruffi juures õige suurel wiisil ilmsiks tulnud muutlikkus — tulewad ilmsiks mitmejulgused peade kujud. Praegusel ajal tehakse walikut kahe peakujuga taimede, nimelt neljatahuliste ja kuuetahuliste juures. Kuna need omadused ruffi kui risttolmleja taimede juures pole puhtalt päritawad ja ka kaswutingimustest olenewad ja weel kindel ei olde, kumb neist kujudest kaswatada kasulik, siis tehakse walikutööd nende juures eraldi ja paljunduse põllul külwatakse mõlemad kujud koos. Kuna iga aasta peenratele üksiti tipitud teradest kaswanud taimede hulgast esialgu põllul, pärast kodus põllult walitute hulgast weel uuesti paremad wälja walitakse jälle lahus mahatippimiseks peenrale, ja põllul walimata jäänute hulgast wiletjad wälja heidetakse, siis wõetakse aga põllule kui ka kodus walimisele ülejäänud taimede terad ja külwatakse paljunduse põllule, kust seeme läheb Sangaste ruffi originaal-seemnele müügile.

Kuum ei luba kirjeldada kõiki waliku töö peensusi ega kawatsusi ruffi isetolmlejaks taimeks muutmiseks. Toon wiimaks mõned andmed.

Sangaste ruffi omaduste

kohta, nagu need saadud korraldatud ruffisortide wõrdluskatsetest.

Peab üttelema, et oma 50-aastase arenduse peale waatamata Sangaste ruffi wõrdlemise õige wähesel arwul on sortide wõrdluskatsetes wõistlemas teiste sortidega. Krahw Fr. Berg teatab ise, et ta sort on kord olud Königsbergis Sakjamaa sortidega wõistlemas ja on wõitjaks jäänud esimesel aastal, kuna teisel

aastal seemne hilja päralejõudmise pärast olewat ifaldanud, pärast seda pole aga seemet enam nõutud. Kodumaal pole minu teada palju võrdluskatseid rukki sortidega korraldatud, aga ka neiski, mis tehtud, pole mõni kord Sangaste rukist hulgas olnud. Nii pole teda H. von K a t h l e j i poolt 1908/9. a. Tamiste mõisas võistlevate sortide hulgas.

Seemnewilja Toimkonna ja Eesti Sordiparanduse Seltsi katsete andmed ilmuvad minemas „Põllumehed“ numbris ja neist selgus, et Sangaste rukis on kohalikult annud tiinult 12—19 puuda suurema terajaagi kui oletada ainult 12-puudalift enamjaaki ja arvesse võtta, et meil ümmarguselt 150 000 tiinu põldu

Sangaste rukki terad.

iga aasta rukki all, siis jaakime, kui kõik põllumehed kohaliku rukki asemel kasvataksid Sangaste rukist, aastaks üks miljon kahelksajada tuhat puuda rohkem rukist, mida raha peale arvatult ümmarguselt poole miljardi margaga arvestada võiks.

Põhuanni poolest on Sangaste rukis oma pika kõrre tõttu kõige ees olnud. Tera väärtuse hindajaks on Hollandi kaal ja 1000 tera kaal. Hollandi kaalul pole, sestjaadit, kui rukist kaaluga müüakse, enam seda tähtsust kui enamalt wakarwiisi müümise ajal, suurem tähtsus on nüüd 1000 tera kaalul ja nagu enamalt tähendatud, pani krahw Fr. Berg oma töö algul pearõhku selle tõstmise peale ja teeb seda praegugi, kuigi on pidanud jaagi tõstmiseks seda omadust mitte enam esimesel plaanil hindama. Sellegi peale vaatamata on tal korda läinud oma walitud taimede 1000 tera kaalu õige kõrgelse tõsta, nii on neil olnud 1000 tera kaal 1921. aastal — 50,0 gr., 1922. aastal — 53,0 gr. ja 1925. aastal on walitud taimede hulgas leidunud isegi seesuguseid, millel 1000 tera kaal 62,5 gr. on olnud! Olemasolevate andmete järele, mis on saadud seemnewilja näitustelt, sortide võrdluskatsetest ehk mujalt, kõigub Sangaste rukki 1000 tera kaal 29—31 grammi wahel, tähendab, on veel kaugel tsentrisuugi abil kõrgelse tõstetud originaal seemne 36—40 grammilifest ja veel kaugemal walitud taimede 50—60

grammilisest 1000 tera kaalust, aga meie kohaliku rukki 23—28 gr. märkja ja ka paljude väljamaa sortide omadest tuntavalt ees.

Saagikindlustuse mõttes on rukki juures talvekindlusel esimese järgu tähtsus. Pettus ja tema järeltulijad on küll Sangaste rukkist jaagirikkamad, aga pole talvekindlad. Sangaste rukki kohta pole mitte kuulnud, et ta talvekindluse puuduse all oleks kannatanud.

Kui oletada, nagu seda nii mitmel korral on tehtud, et sort on jeda talvekindlam, mida kuiwainerikkam ta oras ning mida suhkrurikkam ta kuiwaine, siis tõendavad Sõrgewa sordikaswanduse poolt ise ja Tartu ülikooli tehnoloogia laboratooriumis (1925. a.) kand. chem. S. Sosji tehtud analüüsid väga näitlikult Sangaste rukki talvekindluse kasuks, võrreldes ühe Svalöfi uuema sordi Terasruffiga.

	Kuiwaine protsent orases.		Suhtru protsent kuiwaines.
	1924. a.	1925. a.	1925. a.
Sangaste rufis	18,51%	25,5%	18,6%
Teras rufis	17,38%	18,0%	11,0%

Seisukindluse poolest ei jassa Sangaste rufis lühematõrreliste sortidega küll mitte võistelda, aga see on tal ta pika kõrre peale vaatamata täiesti rahuldav. Pude nemist või varisemist ei tule ka ette, mahaarvatud üksikud taimed, kus Probstei jordi halvad omadused meel nähtavale löövad.

Kui kokku võtta eelpooltoodud ülewaadet, siis võib ütelda, krahw Fr. Bergil on korda läinud oma 50-aastase sordiarenduse töö abil jõuda seesuguse tagajärjeni, mis meie põllumeest kindlamini rahuldada võib, kui ükski väljamaa sort ja iga põllumees soovib lugupeetud jubilaarile pikka iga, et tal korda lähaks läbiviia oma sordiarendustööd viimajal ajal ülesseatud sihis.

A-454